

Owce w ochronie krajobrazu Bornholmu

Bronisław Borys¹, Marta Borys²

¹*Instytut Zootechniki PIB, Zakład Doświadczalny Kotuda Wielka, 88-160 Janikowo*

²*Kopenhaga, Dania*

Znając zaangażowanie prof. Romana Niżnikowskiego w działalność Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska, zaprosiłem Go do przedstawienia problematyki udziału owiec w programach finansowanych ze środków tego funduszu w wiodącym referacie na tegorocznym 11. już Święcie Baraniny, które miało miejsce w Ustroniu Śląskim 15 sierpnia br. Profesor Niżnikowski z zespołem współautorów z NFOŚiGW zaprezentował taki referat, ale duża waga zagadnień w nim przedstawionych uzasadnia publikację tych materiałów również na łamach czasopisma zootechnicznego o zasięgu ogólnokrajowym. Uważamy, że omówione w tym opracowaniu przykłady wykorzystania owiec lub owiec razem z innymi gatunkami zwierząt gospodarskich w szeroko rozumianych programach działań, mających na celu ochronę lub kształtowanie naturalnych środowisk nieleśnych, powinny stanowić inspirację i zachętę do podejmowania podobnych przedsięwzięć na terenie całego kraju (Niżnikowski i in., 2017).

W zamyśle autorów, nasze opracowanie stanowi uzupełnienie ww. materiałów o praktyczny przykład funkcjonowania na skalę komercyjną programu ochrony naturalnego krajobrazu z wykorzystaniem owiec, z jakim mieliśmy okazję zetknąć się podczas turystycznego pobytu na duńskiej wyspie Bornholm.

Podczas jednej z wypraw rowerowych dotarliśmy do Hammeren (inna nazwa to Hammerknuden), najbardziej na północ wysuniętego krańca wyspy, określanego w przewodnikach turystycznych jako największy (bo na dobrą sprawę jedyny) półwysep Bornholmu. Do odwiedzenia Hammeren zachęciło nas malownicze położenie tego miejsca, choć wjechanie

tam rowerami nie należy do najłatwiejszych. Masyw Hammeren wznosi się bowiem 80 m nad poziom Bałtyku i trzeba tam wjechać lub wejść z rowerami pieszo bardzo stromymi serpentynami. Na przylądku północnym Hammer Odde zlokalizowana jest ciekawa, zbudowana w 1895 r. latarnia morska. Inną atrakcją historyczno-turystyczną tego miejsca są ruiny XIII-wiecznej niewielkiej świątyni Salomons Kapel, która w przeszłości służyła głównie niemieckim kupcom przyplływającym na Bornholm po śledzie, z których już wtedy słynęła ta wyspa. Wybrzeże półwyspu jest skaliste aż do samej tafli wody, więc nie ma tutaj tradycyjnie rozumianych nadmorskich plaż. Są natomiast wspaniałe widoki, również na niezbyt odległe wybrzeże Szwecji.

Z naszego punktu widzenia najciekawsze jednak są przyrodnicze walory półwyspu Hammeren i ich wykorzystanie przez Duńczyków. O uroku i walorach praktycznych tego miejsca stanowi ukształtowanie terenu oraz porastająca półwysep pierwotna bornholmska roślinność, typowa dla terenów wybrzeża morskiego. Dominują wrzosa, jałowce i nisko rosnące drzewa iglaste, tworzące gęste zarośla. Nad powierzchnię gruntu wystają liczne mutony, tzn. granitowe twory skalne z wyżłobieniami, będącymi śladami przesuwanego się po nich lodowca. Cała powierzchnia półwyspu usiana jest również licznymi głazami. Wszystko to sprawia, że miejsce to uważane jest za jedno z najciekawszych na wyspie i jest bardzo licznie odwiedzane przez turystów. Te i inne, nie wymienione tutaj atrakcje turystyczne półwyspu Hammeren spowodowały, że utworzono tam szlak turystyczny, a sam półwysep objęty jest ochroną.

Teren chronionego krajobrazu Hammeren
Hammeren protected area

Specjalna furka w ogrodzeniu terenu chronionego
Special gate in the protected area fence

Owca Gotlandzka odmiany barwej z jagnięciem
Coloured Gotland sheep with a lamb

Owca Gotlandzka odmiany białej pasąca się
na wrzosowisku
White Gotland sheep grazing on a moor

Tryk rasy mięsnej Texel
Texel meat ram

Turyści i towarzysząca
im owca
*Tourists accompanied
by a sheep*

W ochronie tego siedliska przyrodniczego czynny udział biorą owce i bydło. Dowiedzieliśmy się o tym z tablicy informacyjnej umieszczonej na furtce ogrodzonego terenu półwyspu, bezpłatnie dostępnego dla turystów. Tablica ta (niestety tylko w języku duńskim) informuje, że ogrodzenie ma za zadanie zabezpieczenie terenu Hammerknuden, który jest objęty międzynarodową ochroną w ramach Unii Europejskiej. Informuje również, że występujące tutaj kwiaty (między innymi orchidee) i motyle oraz wiele innych gatunków roślin i zwierząt są uzależnione od warunków, jakie stwarzają wypasające się na tym terenie zwierzęta. Tablica zawiera też informację, że zwierzęta przebywające w zagrodzie są łagodne i przyzwyczajone do ludzi, ale równocześnie sugeruje się spokojne zachowywanie w kontaktach z nimi.

Zagroda obejmuje najbardziej atrakcyjną turystycznie część półwyspu, na samym szczycie wzniesienia, przy zabytkowej latarni morskiej, z rozległym widokiem na Morze Bałtyckie. Na chroniony płotem teren wchodzi się przez kilka furtek. Nie mają one żadnych specjalnych zamknięć, ale są tak skonstruowane, żeby owce nie mogły przez nie samodzielnie wychodzić na zewnątrz. Początkowo, po wejściu na ogrodzony teren nie widać zwierząt, ale dość liczne odchody zdradzają ich częstą obecność w tym miejscu. Jednak, podczas zasłużonego odpoczynku po dość wyczerpującym podchodzeniu na to wzniesienie zaczęliśmy zauważać coraz więcej owiec, które w porze południowej tego letniego i słonecznego dnia chroniły się w cieniu licznych zarośli i niewysokich drzew. Owce były rzeczywiście przyzwyczajone do obecności ludzi i nie reagowały w żaden sposób na ich obecność. Odpoczywały lub pasły się spokojnie w dużym rozproszeniu (w grupkach po 2–4 sztuki) w odległości zaledwie kilku metrów od turystów, a pojedyncze osobniki wręcz nagabywały ich o podzielenie się tym, co aktualnie konsumowali. Trzeba zaznaczyć, że podczas trwającego ponad godzinę pobytu w tym miejscu nie zauważyliśmy, aby komukolwiek z tam obecnych przeszkadzały te zachowania owiec lub konieczność omijania ich odchodów. Wręcz przeciwnie, bezpośrednie kontakty turystów (zwłaszcza rodzin z małymi dziećmi) z owcami tam utrzymywanymi były niewątpliwie dużą, dodatkową atrakcją.

Wspólne dla obojga autorów tego artykułu było zainteresowanie turystyczno-przyrodniczymi walorami tego miejsca na Bornholmie. Jednak, będąc związany zawodowo i naukowo z hodowlą owiec, pod wrażeniem tego co zobaczyliśmy w Hammeren zainicjowałem wspólne działania dla zdobycia bardziej szczegółowych informacji na temat funkcjonowania owiec w programie ochrony środowiska przyrodniczego na tej wyspie.

Krajobraz jest ważnym elementem kultury i gospodarki Danii. Do połowy XX w. był on pod dużym i pozytywnym wpływem utrzymywanych tam i wypasanych owiec. Pogłowie tych zwierząt w połowie XIX w. wynosiło 1,5 mln sztuk, a obecnie pozostało mniej niż 100 tys. matek. Owce Gute, Spælsau i Lühneburgere są starymi i niestety już ginącymi rasami miejscowymi, wyspecjalizowanymi niejako w likwidacji (wyjadaniu) niepożądanych chwastów, krzewów i drzew, które zarastają otwarte obszary wyspy i innych regionów Danii. Zwierzęta te są w stanie skutecznie przerzedzić zarośla tarniny i dzikiej róży, dzięki czemu jest potem znacznie łatwiej usunąć je maszynowo. Używane są często w początkowym etapie oczyszczania nie pielęgnowanych już od dawna i mocno zdegradowanych siedlisk przyrodniczych. W takiej sytuacji znacznie korzystniej jest zacząć oczyszczanie terenu chronionego od zastosowania wypasu owiec. Pozwala to na stopniowe przywrócenie pożądanej szaty roślinnej. Stosowanie wyłącznie mechanicznego „oczyszczania” terenu chronionego okazało się mniej efektywne. Pozostałości po mechanicznym wycinaniu drzew i krzewów mogą powodować uszkodzenia rąk zwierząt wypasanych potem na takim terenie. Dodatkowo, owce nie są często w stanie dotrzeć do wszystkich trudniej dostępnych miejsc, co powoduje, że niepożądana roślinność odrasta szybciej i cały proces przywracania naturalnego stanu jest mniej skuteczny.

Z dostępnych materiałów informacyjnych wynika, że wykorzystaniem owiec do ochrony środowiska na Bornholmie zajmuje się organizacja o nazwie HammershusLam. Głównym celem jej działalności jest ochrona i pielęgnacja środowiska przyrodniczego w wielu miejscach na Bornholmie przez wypas owiec. Organizacja jest z założenia samowystarczalna finansowo, a jednym z głównych źródeł jej utrzymania jest tzw.

„zasilek na pielęgnację krajobrazu”, który powinien zapewniać opłacalność właścicielowi owiec. W tym celu właściciele owiec, poza organizacją wypasu na terenach chronionych, podejmują inne działania, które w założeniu mają wspomagać opłacalność tej działalności. HammershusLam, poza środkami finansowymi pozyskiwanymi na wypas owiec na chronionych terenach, oferuje więc sprzedaż mięsa (przez specjalną stronę internetową). Jest też partnerem w przedsięwzięciu kulinarnym o nazwie „Nowa autentyczna kuchnia Bornholmska”, promującym między innymi produkty i potrawy z mięsa owczego. Organizacja ta oferuje również usługę garbowania skór owczych pozyskiwanych w ramach ubojów własnych owiec, zlecając je zakładowi garbarskiemu w nieodległej Szwecji. HammershusLam organizuje także wycieczki turystyczne i edukacyjne po terenach wypasów oraz pokazy pracy psów pasterskich.

Organizacja ta jest właścicielem największego stada owiec na Bornholmie, liczącego po-

nad 600 sztuk. Są to głównie owce rasy Gotlandzkiej, z których część jest krzyżowana towarowo, przede wszystkim z trykami wybitnie mięsnej rasy Texel. Owce te, jak sama nazwa wskazuje, pochodzą z Gotlandii, niewielkiej szwedzkiej wyspy na Bałtyku. Znamienne jest, że sylwetka owcy zdobi herb tej wyspy, a wjazd do Visby, głównego portu i stolicy tej wyspy strzeże siedzący przed zabytkową bramą kamienny baran.

Owce są wypasane na tej i pobliskich mniejszych wyspach od wieków. Ich nasilona hodowla (wypas) prowadziła do wycinania coraz większej liczby drzew i zarośli. Dlatego, dzisiejszy krajobraz tych wysp jest w wielu miejscach prawie całkowicie pozbawiony drzew, a lekko pagórkowate łąki i pastwiska ciągną się aż po horyzont. Jedną z wysepek w pobliżu Gotlandii nazywa się Farö (Owczka) i na jej smaganych wiatrem kamienistych łąkach wypasają się setki owiec.

Herb wyspy Gotlandii oraz kamienny baran przed bramą miejską w Visby (internet)
Emblem of the Gotland island and a stone ram in front of the Visby city gate (Internet)

Podobnie jak w Polsce, wełna nie ma większego znaczenia dla opłacalności hodowli owiec. Tylko mięso i to przy produkcji na większą skalę daje jakiegokolwiek szanse na konkurowanie z produkcją wieprzowiny i wołowiny. W warunkach chowu owiec na terenach objętych programami pielęgnacji krajobrazu stosowany jest typowo ekstensywny system produkcji owczarskiej. Praktycznie nierealne jest uzyskanie więcej niż jednego jagnięcia od owcy-matki rocznie. Jak wiadomo, dotacje w Unii Europejskiej są

dostępne dla rolników posiadających ziemię, a nie dla hodowców zwierząt. Tak więc, wypas owiec na obszarach wymagających ochrony jako usługa na rzecz naturalnego środowiska wymaga dofinansowania z innych źródeł.

Podstawową przesłanką do opracowania i funkcjonowania systemu takich dopłat było uświadomienie sobie przez administrację wyspy faktu, że wystarczająco efektywną ochronę naturalnego środowiska można uzyskać właśnie przez wypas owiec.

Widoki z Bornholmu
Bornholm landscapes

Wybrzeże wyspy z licznym ptactwem wodnym
The island's shore with numerous waterfowl

Typowy mały port-marina na wyspie
Typical small marina on the island

Charakterystyczne dla wyspy wędzarnie śledzi
Herring smokehouses characteristic of the island

Skaliste północne wybrzeże wyspy
The island's rocky northern shore

Dobrym, choć z punktu widzenia hodowców nie idealnym tego przykładem jest system dotacji dla właścicieli owiec na Bornholmie, funkcjonujący od 2005 r. Mają oni odpowiednie umowy z gminami oraz lasami państwowymi, a zlecenia na pielęgnację konkretnego terenu uzyskują na drodze licytacji. Warunki finansowania (dopłat) muszą być renegotjowane co 5 lat. Z punktu widzenia właścicieli owiec (hodowców) poziom dopłat jest zadowalający, natomiast okres renegotjacji wysokości dotacji zbyt krótki. Nie sprzyja to stabilizacji warunków produkcji i stwarza trudności ze zwrotem wydatków poniesionych na kosztowniejsze inwestycje, takie jak: ogrodzenia, pomieszczenia dla owiec czy środki transportu. Pielęgnacja obszarów stosunkowo ubogich w składniki odżywcze oraz dodatkowe koszty, wynikające często ze znacznej odległości terenów wypasanych od macierzystych gospodarstw (dodatkowe paliwo i wielokrotny transport, logistyka związana z nadzorem) powodują, że stawki dopłat kształtują się na poziomie 2000 dkk/ha, tj. około 1160 PLN/ha. Głównym postulatem duńskich hodow-

ców owiec, zaangażowanych w pielęgnację krajobrazu jest zatem, aby umowy na wypas owiec na danym terenie obowiązywały przez znacznie dłuższy okres czasu, bez potrzeby ich renegotjacji i licytacji co 5 lat. Hodowcy przekonują, że trzeba wielu lat, aby stworzyć stado owiec odpowiednie do tego kierunku produkcji oraz stać się mistrzem w rzemiośle pasterskim na tych z reguły trudnych terenach.

W posumowaniu trzeba stwierdzić, że zaprezentowane tutaj rozwiązania duńskie, dotyczące wykorzystania wypasu owiec do odtwarzania i pielęgnacji krajobrazu, mogą być wzorem do podejmowania podobnych długofalowych działań w naszym kraju. Omówione w opracowaniu prof. R. Niżnikowskiego i in. (2017) ograniczone czasowo programy, realizowane przy wsparciu finansowym Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, powinny stanowić inspirację do podejmowania odpowiednio przygotowanych, stałych działań z tego zakresu. Byłoby to bez wątpienia z korzyścią zarówno dla hodowli owiec w Polsce, jak i stanu naszego środowiska naturalnego.

Literatura

- Fronia R. (2015). Słoneczna wyspa na Bałtyku. Bornholm. Ilustrowany przewodnik z mapami. Seria Galileos, Wydawnictwo Turystyczne Plan, Jelenia Góra.
<http://hammershuslam.dk/?Fårene>
<http://szwecja.net/EK/TUR/Regiony/art-dodatkowe/Gotland/1-jm.shtml>; Joanna Morawiec – Gotlandia; Szwecja; Regiony > Gotlandia. Informacje ogólne.
<http://www.voyage.pl/swiat/1842/kraina-wikingow>; Gotlandia – stolica Wikingów.
Niżnikowski R., Jóskowiak L., Wójcik R. (2017). Ekstensywny wypas owiec w ochronie przyrody i krajobrazu. Wiad. Zoot. (w druku).

SHEEP IN THE LANDSCAPE CONSERVATION OF BORNHOLM

Summary

On the Danish island of Bornholm, the Baltic Sea coast landscape conservation programme using sheep grazing has been implemented with good results since 2005. The administrative authorities of the conserved areas, based on multiannual agreements with sheep breeders, subsidize the grazing of sheep in degraded areas requiring protection. The landscape conservation programmes are comprehensively linked to the economic, tourist and educational activities, which are aimed to ensure real economic efficiency. The concern of the Danish authorities for environmental protection as well as the more than 10-year experience acquired as a result of the programmes underway should inspire similar activities in our country, to the benefit of environmental protection and Polish sheep breeding.